

ABU MANSUR MOTURIDIYNING “TAVHID” ASARIDA XAVORIJLARGA QARSHI RADDIYALARI

Yodgorov Mohirjon Islomjon o'g'li

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi
“Islomshunoslik” mutaxassisligi magistranti
+998935564546

Mohirjon7755@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15632015>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 01-June 2025 yil

Ma'qullandi: 07-June 2025 yil

Nashr qilindi: 10-June 2025 yil

KEY WORDS

Abu Mansur Moturidiy, “Tavhid” asari, xavorijlar, aqidaviy raddiya, islom aqidasi, radikal qarashlar, sunniy aqida, Qur'on tafsiri, diniy ekstremizm, iymon va amal.

ABSTRACT

Abu Mansur Moturidiy ning “Tavhid” asarida, Xavorijlar firqasining noto'g'ri e'tiqodlariga qarshi ilmiy asoslangan raddiya berilgan. Moturidiy, Xavorijlarning hukm chiqarishdagi o'ta qat'iy yondashuvlarini tanqid qiladi va ularning aqidalaridagi muammolarni ilmiy jihatdan tahlil qiladi. Asarda, Xavorijlarning “kufri”ni boshqalarga osongina ta'minlash va musulmonlarni kufirda ayblashlari kabi rad etilgan amaliyotlari keng muhokama qilinadi. Moturidiy, Qur'on va Hadislarning to'g'ri tafsiri orqali Xavorijlarning bu kabi radikal qarashlarini inkor etadi va ularni o'z aqidalarini tekshirishga chaqiradi. Asar, islom aqidasiidagi tafsirlarga yangicha yondashuvni taqdim etib, sunniy e'tiqodni himoya qiladi.

Abu Mansur Moturidiy (853–944) islomiy tafsir va aqida ilmida o'ta muhim shaxsiyatlardan biridir. U, asosan, sunniy aqidani ilmiy asosda tasdiqlagan va islomiy firqalar o'rtasidagi tafovutlarni aniq va ilmiy tarzda tushuntirib bergan. “Tavhid” asari, Moturidiy tomonidan yaratilgan eng muhim ilmiy asarlardan biri bo'lib, unda islomiy aqidaning poydevoriy tushunchalari, ayniqsa, "tavhid" (Allohning birligini tasdiqlash) haqida chuqur tahlil qilinadi. Asar, shu bilan birga, Xavorijlar firqasining aqidalari va ularning islom jamiyatidagi noxush o'rni haqida ham ilmiy raddiyalarni taqdim etadi.

Xavorijlar, islom tarixida birinchi marta, to'g'ri yo'ldan og'ishgan va o'zlarining radikal aqidalari bilan mashhur bo'lgan firqadir. Ular, avvalo, iymon va amalni bir-biriga mustahkam bog'lab, hatto ba'zi musulmonlarni kufirda ayblaganlar. Xavorijlar, o'zlarini haq va to'g'ri yo'lda bo'lgan guruh sifatida ko'rsatayotgan paytda, boshqa musulmonlarni haqiqiy e'tiqoddan chetlashgan deb bilganlar. Ular, islomni shaxsiy qarashlar va qattiq dogmalar asosida talqin qilishga harakat qilganlar va bu o'z navbatida islom jamiyatida diniy bo'linishlarga olib kelgan.

Moturidiy, “Tavhid” asarida Xavorijlarning bu radikal qarashlariga qarshi ilmiy raddiyalarni keltiradi. U, Qur'on va Hadislarga asoslanib, Xavorijlarning aqidalarini tahlil qiladi va ularning diniy yondashuvlaridagi xatolarni isbotlaydi. Xavorijlar, islomiy e'tiqodlarni o'zlarining qattiq va cheklangan nuqtai nazarlaridan chiqib qarashgan bo'lsalar, Moturidiy o'z asarida islomiy aqidani keng va ilmiy yondashuvda tushuntiradi. Ushbu asar, Xavorijlarning radikal ta'limotlariga qarshi turish va islomning haqiqiy, muvozanatli e'tiqodini himoya

qilishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Moturidiy, sunniy aqidaning asosiy tamoyillarini ilgari surgan va bu tamoyillarni ilmiy dalillar bilan asoslagan. U, islomning haqiqiy e'tiqodini tushinishda naqliy va aqliy yondashuvni uyg'unlashtirib, Xavorijlar kabi ekstremistik guruhlarining aqidalari va yondashuvlarini inkor etgan. Shuningdek, u islom jamiyatining birligini saqlash va diniy ekstremizmga qarshi kurashishda ilmiy asoslangan yondashuvlarni taklif etadi.

"Tavhid" asari, nafaqat Xavorijlar firqasiga qarshi ilmiy raddiya berish, balki islom aqidasi va tafsirida to'g'ri yondashuvni ilgari surishda muhim rol o'ynaydi. Bu asar, Moturidiy tomonidan Qur'on va Hadislarning to'g'ri talqini asosida yozilgan bo'lib, diniy ekstremizm va aqidaviy noxushliklarga qarshi kurashda katta ahamiyatga ega. Asarda, Xavorijlarning "kufri"ni boshqalarga osongina ta'minlash va musulmonlarni kufirda ayblashlari kabi rad etilgan amaliyotlari tanqid qilinadi. Shu bilan birga, Moturidiy, to'g'ri aqidani saqlash va diniy birlikni ta'minlashda ilmiy yondashuvning ahamiyatini vurg'ulaydi.

Moturidiyning bu asari, faqat diniy aqidalar masalasida emas, balki islom jamiyatida birdamlik va xavfsizlikni ta'minlashda ham katta ilmiy hissa qo'shadi. Shu sababli, "Tavhid" asari nafaqat Xavorijlar firqasining radikal qarashlariga qarshi kurash, balki umumiy islomiy aqida va tafsir ilmida to'g'ri yo'lni ko'rsatishda muhim asar bo'lib qolmoqda.

ASOSIY QISM

Abu Mansur Moturidiyning "Tavhid" asari, islom aqidasi tushunishda va tafsirda juda muhim ilmiy asarlardan biri hisoblanadi. Ushbu asarda, Moturidiy Xavorijlar firqasining e'tiqodlari va ularning islom jamiyatidagi o'рни haqida keng muhokama yuritadi. Xavorijlar, asosan, musulmonlarni o'zlarining qat'iy diniy qarashlariga bo'ysundirishga harakat qilgan va o'zlarini "haqq"ni amalga oshiruvchi guruh sifatida ko'rganlar. Ular, o'z aqidalari bo'yicha, nafaqat kafirlarni balki ba'zi musulmonlarni ham kufirda ayblaganlar. Moturidiy bunday amaliyotlarni rad etib, Qur'on va Hadislarning to'g'ri tafsiriga asoslanib, Xavorijlarning radikal va ekstremistik yondashuvlarini inkor qiladi.

Xavorijlar, asosan, Muhammad (s.a.v) davrida paydo bo'lib, o'zlarini islomni to'g'ri tushunuvchi yagona guruh deb hisoblashgan. Ular, asosan, o'zlariga qarshi chiqqanlarni "kufri"da ayblab, ularga qarshi jang qilishni oqlaganlar. Ularning eng muhim aqidalari, har kimning, hatto musulmonlarning, iymoni va amalini qat'iy tarzda baholash edi. Xavorijlar, islomda o'zlarining tushunchalari bo'yicha iymonli bo'lmaganlarni kufirda ayblab, ularni jazolashni talab qilganlar. Bunday yondashuv, jamiyatda xavfli bo'lib, insonlarning diniy e'tiqodlarini shaxsiy xohishlarga asoslangan tarzda taqdim etishga olib kelgan.

Moturidiy, "Tavhid" asarida, Xavorijlarning e'tiqodlarini qat'iy tanqid qiladi va ularni ilmiy asosda rad etadi. Ular Qur'on va Hadislarda ta'kidlangan muhim prinsiplarga zid keladigan yondashuvni ilgari suradilar. Masalan, Xavorijlar "kufri"ni osongina boshqalarga nisbatan ta'minlashni oqlaganlar, bu esa diniy bag'rikenglikka ziddir. Moturidiy, Qur'onning asosiy mazmunini to'g'ri talqin qilib, Xavorijlarning bu kabi radikal yondashuvlarini inkor etadi[1.624].

Moturidiy, Qur'onda e'tiqod va amalning asosiy tushunchalarini to'g'ri tushunish zarurligini ko'rsatadi. U, "iymon" va "amal"ning bir-biriga bog'liqligini, iymonli bo'lish uchun faqatgina zakot, namoz va boshqa ibodatlarini bajarishning yetarli emasligini ta'kidlaydi. Shuningdek, Xavorijlarning "imanni" qat'iy ravishda baholash, odamlarning diniy e'tiqodlarini jismoniy amalga bog'lashlarini ko'rib, bu yondashuvni to'g'ri deb hisoblamaydi.

Xavorijlar, bunday yondashuvda, musulmonlarni yakkalashga intiladilar va o'zlarining diniy dogmalarini jamiyatga majburan tatbiq qilishga harakat qildilar. Xavorijlarning eng katta xatosi bu insonlarni to'g'ri e'tiqoddan chalg'itish va dinni shaxsiy yondashuvlar asosida ta'riflash edi. Moturidiy, bunday e'tiqodlarning yagona to'g'ri yo'l emasligini isbotlash uchun ilmiy dalillar keltiradi.

Moturidiy, "Tavhid" asarida, sunniy aqidani himoya qilib, ilmiy jihatdan islomiy e'tiqodlarning to'g'ri yo'lini ko'rsatadi. U, iymonning mohiyatini tushunishda aqliy va naqliy dalillarni uyg'unlashtirgan holda, Xavorijlarning e'tiqodiga qarshi turadi. Sunniy e'tiqodda, musulmonlarning iymonini tekshirishda qat'iy yondashuvga emas, balki muhlis niyat va amallarni inobatga olishga e'tibor beriladi. Shuningdek, Moturidiy Qur'on va Hadislarga asoslanib, aqidani to'g'ri tushunish va jamiyatda birdamlikni saqlashning muhimligini ta'kidlaydi[2.863].

Abu Mansur Moturidiyning "Tavhid" asari, Xavorijlar firqasining radikal qarashlariga qarshi ilmiy asoslangan raddiya bo'lib, islomning to'g'ri aqidasi himoya qilishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu asar, sunniy e'tiqodni ilmiy yondashuv orqali tushuntirib, jamiyatdagi diniy ekstremizmga qarshi kurashishda yirik ilmiy hissa qo'shadi. Moturidiy, islomiy aqidaning haqiqiy tushunchalarini taqdim etib, radikal fikrlarning o'zgarishini targ'ib qiladi.

XULOSA

Abu Mansur Moturidiyning "Tavhid" asari, islom aqidasi to'g'ri tushunishda va jamiyatda diniy birlikni saqlashda ilmiy yondashuvni ilgari surgan muhim asar hisoblanadi. Ushbu asarda, Moturidiy, Xavorijlar firqasining radikal e'tiqodlariga qarshi ilmiy va tafsiliy raddiyalarni ilgari suradi. Xavorijlar o'zlarining qat'iy diniy qarashlarini to'g'ri e'tiqod sifatida targ'ib qilib, boshqa musulmonlarni kufirda ayblaganlar. Bu yondashuv nafaqat diniy birlikni buzgan, balki islom jamiyatidagi tinchlik va barqarorlikni ham xavf ostiga qo'ygan. Xavorijlar, Qur'on va Hadislardan noto'g'ri talqinlarni olib, o'zlarining fikrlarini to'g'ri deb hisoblashgan. Ularning aqidalari ixtiloflarga olib kelib, islomni qisqartirilgan va qat'iy dogmalar asosida talqin qilishga olib kelgan.

Moturidiy "Tavhid" asarida Xavorijlarning aqidalaridagi xatolarni aniq ilmiy asosda tahlil qiladi. U Xavorijlarning islomni osongina "kufr" bilan bog'lash, iymonni faqat amallarga asoslash va boshqa musulmonlarni o'zlariga qarshi chiqadigan harakatlarda ayblashlarini keskin tanqid qiladi [3.104]. Moturidiy, Qur'on va Hadislarning haqiqiy talqini asosida, Xavorijlarning bu kabi radikal qarashlarini inkor etadi va ularni diniy aqidalarga nisbatan mehr-muhabbat va bag'rikenglikka chaqiradi. Uning ilmiy ishlari islomiy aqidaning to'g'ri tushunilishi va tafsirini ilgari surishga xizmat qiladi, shuningdek, diniy ekstremizmga qarshi kurashishda muhim ahamiyatga ega.

Moturidiy islomni to'g'ri tushunish uchun naqliy va aqliy dalillarni uyg'unlashtirishni ta'kidlaydi. U, Xavorijlarning e'tiqodida mavjud bo'lgan qat'iy yondashuvlar va insonlarning e'tiqodini faqat amallarga asoslab baholashni noto'g'ri deb hisoblaydi. Moturidiy, iymonning haqiqiy mohiyatini tushuntirib, islomiy e'tiqodlarning faqatgina tashqi amallar bilan emas, balki ichki niyat va niyat bilan bog'liqligini ko'rsatadi. Shunday qilib, Moturidiy "Tavhid" asarida, Xavorijlar firqasining radikal ta'limotlariga qarshi kurashadi va islomning haqiqiy, keng va ilmiy yondashuvini taqdim etadi.

Moturidiy, shuningdek, sunniy aqidani himoya qilib, islomiy tafsirdagi noaniqliklar va o'zaro tafovutlarni bartaraf etishga harakat qiladi. U, islom jamiyatida birdamlikni saqlash va

diniy ekstremizmga qarshi kurashishda ilmiy yondashuvning zarurligini ta'kidlaydi. "Tavhid" asari, nafaqat Xavorijlarning radikal qarashlariga qarshi ilmiy raddiya berish, balki islomiy aqidaning to'g'ri tushunilishi va tafsiri haqida keng fikrlar yaratishda ham muhim manba bo'lib xizmat qiladi[4.108].

Shu bilan birga, Moturidiyning bu asari, islomda birdamlik va ahillikni ta'minlashda katta ilmiy ahamiyatga ega. Moturidiy, Qur'on va Hadislarni to'g'ri talqin qilishga asoslangan ilmiy yondashuvni ilgari surib, diniy ekstremizm va radikalizmning oldini olishda muhim hissa qo'shgan. U, Xavorijlarning radikal fikrlarini rad etgan holda, sunniy aqidani mustahkamlash va islomiy jamiyatda tinchlik va xavfsizlikni saqlashda asosiy ilmiy yondashuvlarni taqdim etdi.

Moturidiyning "Tavhid" asari, Xavorijlar firqasining e'tiqodlaridagi asosiy xatolarni aniqlab, islomiy aqidaning haqiqiy yo'lini ko'rsatgan bir ilmiy asar sifatida hozirgi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Bu asar, musulmon jamiyatida diniy birlikni saqlash, aqidaviy ekstremizmga qarshi kurashishda va to'g'ri diniy tushunchalarni targ'ib qilishda muhim manba sifatida xizmat qilishda davom etmoqda.

Foydalanilgan manba va adabiyotlar ro'yxati:

1. Куръони карим маъноларининг таржима ва тафсири / Таржима ва тафсир муаллифи: Абдулазиз Мансур. – Тошкент: Тошкент ислом университети, 2018. – 624 б.
2. Ahmad Damanhuriy. Al-Imom Moturidiy va manhaj ahli-s-sunna fi tafsiri-l-Qur'on. – Urdun: Doru-n-Nur, 2018. – 863 b.
3. Muhammad ibn Abdulkarim Shahrisoniy. Al-Milal va an-nihal. 2 jild. – Bayrut: Dor al-Ma'rifa, 1993.
4. Husniddinov Z. Islom: yo'nalishlar, mazhablar, oqimlar. – Toshkent: 2020. – 158 b.
5. Husniddinov Z. Xorijiylik va shialik. – Toshkent: Toshkent islom universiteti, 2003. – 31 b.
6. Oqilov S. Moturidiy va Ash'ariya ta'limotlari tarixi. – Toshkent: Movarounnahr, 2015. – 99 b.
7. Oqilov S. Moturidiya ta'limoti tarixi. – Toshkent: Muharrir, 2022. – 355 b.
8. S.Saidjalolov. Islomdagi yo'nalishlar va mazhablar. – Toshkent: O'zXIA nashriyoti, 2021. – 139 b.
9. Oqilov S. Kalom ilmi va aqida maktablari tarixi. – Toshkent: 2020. – 188 b.
10. Oqilov S. Kalom ilmi (Aqoid). – Toshkent: Toshkent islom universiteti, 2011. – 159 b.
11. Oqilov S. Sunniylik ta'limoti. – Toshkent: Toshkent islom universiteti, 2012. – 122 b.